

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ О. К. ДОРОШКЕВИЧА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ СТУДЕНТІВ ВНЗ

Аналізуються педагогічні погляди О. К. Дорошкевича, викладені в посібнику для вчителів середньої школи «Досвід методичної побудови уроку словесності» (1917 р.) в контексті сучасних підходів до культурологічної освіти.

Ключові слова: мотивація до саморозвитку, евристичний метод, майстерність педагога, психологічні особливості, рецепція мистецького твору.

Анализируются педагогические взгляды А. К. Дорошкевича, изложенные в пособии для учителей средней школы «Опыт методического построения урока словесности» (в 1917 г.) в контексте современных подходов к культурологическому образованию.

Ключевые слова: мотивация к саморазвитию, эвристический метод, мастерство педагога, психологические особенности, рецепция художественного произведения.

The article analyzes the pedagogical views of A. Doroshkevich outlined in the handbook for secondary school teachers «Experience of methodical construction of a lesson of Literature» (in 1917) in the context of contemporary approaches to culturological education.

Key words: motivation for self-development, heuristic method, the skill of the teacher, psychological characteristics, reception of art.

Аналіз педагогічного досвіду, набутого в минулі епохи, наукових ідей методистів, котрі прагнули урізноманітнити процес літературної освіти молоді, створює важливе підґрунтя для розробки сучасних технологій, скерованих на розвиток творчого потенціалу і педагога, і старшокласника, який вивчає предмети культурологічного циклу, зокрема порівняно новий у сучасній українській школі — «Художня культура».

У цьому сенсі цікавими є методичні ідеї Олександра Костянтиновича Дорошкевича, який у 1917 р. в петербурзькому видавництві «Сотрудникъ» надрукував посібник для вчителів середньої школи «Досвід методичної побудови уроку словесності». Ця книга 21-річного талановитого вченого і сьогодні зацікавлює, захоплює прагненням людини творчої, динамічної відійти від усталених упродовж тривалого часу стереотипів, догм і запропонувати справді інноваційні методичні погляди на оптимальні способи організації уроку. Український педагог розглядає у своєму методичному дослідженні особливості побудови уроку літератури, однак висловлені погляди цікаві не тільки вчителів-словесників, адже цілком логічно, на нашу думку, екстраполюються й на інші види мистецтва, які є предметом уваги викладача інших предметів культурологічного циклу, наприклад, худож-

ньої культури, що вивчається в старших класах загальноосвітньої школи.

Висловлені в праці О. К. Дорошкевича ідеї, що співзвучні із сучасним педагогічним дискурсом, є предметом уваги в запропонованій статті.

На відміну від багатьох методичних видань, надрукованих за часів тоталітаризму, посібник О. К. Дорошкевича позбавлений ідеологічних кліше, які часто сковували вільну думку, перешкоджали проявам нестандартних підходів до педагогічної науки і шкільної практики.

Звернемо увагу на ідеї О. К. Дорошкевича, що цікаві сучасному вчителю предметів культурологічного циклу, викладачеві ВНЗ, студенту, який крок за кроком набуває педагогічної майстерності.

Якість підготовки студента — майбутнього вчителя, що покликаний виховувати школяра, здатного естетично сприймати навколишній світ, чи не найбільшою мірою залежить від зорієнтованості курсу «Методика культурології» на формування в молодій людини переконаності: комунікація зі школярами, у процесі якої організовується спілкування з творами різних видів мистецтва, є особистісно значущою потребою, що, реалізуючись у творчій педагогічній роботі, створює відчуття наповненості життя глибоким сенсом. Оскільки будь-який справді художній твір виходить поза межі конкретного історичного часу, підноситься своїми естетичними вершинами у світ вічної істини, добра і краси, таку спрямованість мистецького явища необхідно учням показати. Це буде певним підґрунтям для свідомого і сповненого емоцій спілкування сучасної молоді із досягненнями попередніх поколінь [2, с. 15].

Мотивувати старшокласника до плідного, творчого діалогу з творами мистецтва є для педагога тим стратегічним, винятково важливим завданням, успішне виконання якого допомагає сформувати в молодій людини естетичне світосприйняття, відкриває шлях до емоційно-ціннісного ставлення до творів мистецтва. Виконати його може самодостатній, креативний педагог, котрий, поважаючи точку зору свого вихованця, уміє організовувати цікавий, динамічний урок, насичений різноманітними прийомами, видами навчальної діяльності. З огляду на такі пріоритети в роботі вчителя, який викладає предмети культурологічного циклу, вважаємо за доцільне звернутися до актуальних і сьогодні педагогічних переконань українського педагога. Акцентуємо увагу на окремих фрагментах методичного дослідження О. К. Дорошкевича.

Щороку все більшого поширення набуває компетентнісний підхід, який останнім часом стає концептуальною основою освітньої політики України. Він протиставляється когнітивно-знанцевому, який абсолютизував знання впродовж багатьох десятиліть, не приділяючи належної уваги формуванню саме компетентностей учня. О. К. Дорошкевич ще в 1917 р. виступав проти запам'ятовування недостатньо

глибоко усвідомленої інформації, обстоював необхідність створення внутрішньої мотивації до саморозвитку: «... важливим є не тільки комплекс знань, а й прагнення зацікавлено вивчати недосліджені вершини людського духу... важливим є не тільки зміст навчальних матеріалів, а й спосіб їхнього засвоєння» [2, с. 3].

Достатньо поширеним у старших класах є навчальний прийом лекції, оскільки надає педагогові можливості за невеликий проміжок часу викласти значний обсяг інформації. Однак, сприймаючи лекцію, навіть цікаво побудовану, «учень обов'язково частину забуває, окремі ланки з довгого ланцюжка асоціацій випадають... Це зрозуміло, адже тут спрацьовують тільки слухові відчуття, а слухова пам'ять непридатна дітям. Окрім того, предмет краще запам'ятовується, коли він пов'язується зі слуховими, зоровими, руховими відчуттями» [2, с. 6, 7]. Найефективнішим є використання декількох шляхів, що поєднують зорове, слухове, кінестетичне запам'ятовування з логічним, утворюючи якомога більшу кількість різноманітних зв'язків між частинами матеріалу. На думку вченого, зловживання в школі прийомом лекції виховує пасивних людей, які не мають власної волі, а живуть тільки тим, що скаже і як скаже вчитель.

О. К. Дорошкевич категорично негативно висловлюється стосовно проявів авторитаризму в педагогіці. Під час обговорення навчального матеріалу учням потрібно створювати психологічно комфортні умови для висловлювання власної точки зору на певну проблему. У такій доброзичливій атмосфері «урок проходить весело, усі захоплені роботою, якщо клас, звісно, звик до планомірної і дружньої роботи» [2, с. 9]. А вчитель має майстерно керувати дискусією, допомагаючи дійти узгодженого висновку. Однак слід уникати поверховості в обговоренні: відсутність чітко окресленої мети може призвести до беззмістовності: «клас ніби й працює, однак ця робота оманлива, бо істинної самодіяльності немає» [2, с. 9]. Окрім того, за такої ситуації працюють тільки активні учні, а інші, залишаючись поза увагою педагога, змушені погоджуватися з висновками, яких дійшли неформальні лідери класу.

Звертає увагу автор і на важливі психологічні нюанси евристичного методу. Річ у тім, що запитання вчителя має сугестивний, навіювальний вплив на школяра, адже не тільки словесна форма, а й особистість педагога, інтонація, жести впливають на почуття і волю. Від того, як поставлено запитання, залежить, чи зможе школяр сконцентрувати свою увагу і відповісти впевнено й логічно [2, с. 10, 11]. Ідеться, власне, про складову майстерності сучасного вчителя — педагогічний такт, тобто повагу до особистості кожного учнів, що має відчуватися в кожному нюансі поведінки вчителя, в кожному його висловлюванні.

Самостійно досягнути той чи інший аспект, пов'язаний з темою, що розглядається, може допомогти підготовка реферату. Зауважимо,

що й сьогодні цей навчальний прийом активно використовується і в процесі роботи зі студентами, і в загальноосвітній школі. Однак такий вид роботи, як реферативне дослідження, переконаний О. К. Дорошкевич, не завжди сприяє формуванню вмінь висловлювати власну точку зору, свою позицію стосовно певної проблеми, яка є незнайомою для учня, яка досі не була предметом обговорення на уроках. Із завданням написати реферат більш-менш якісно можуть впоратися тільки найкращі учні, тоді як переважна більшість поставиться до роботи формально, повторюючи чужі думки, не піддаючи їх критичному аналізу. Слухання й обговорення реферату також не дадуть бажаної (щодо поставленої дидактичної, виховної мети) користі, на яку сподівається викладач, тому не сприятимуть послідовності, системності розгляду навчального матеріалу.

На думку О. К. Дорошкевича, застосовані на уроці методи добре спрацюватимуть тільки в тому разі, якщо відповідатимуть психологічним особливостям педагога [2, с. 12]. Ця порада вченого і сьогодні спонукає глибоко замислитися про особливості формування педагога-майстра. Найкращі зразки інноваційного досвіду, вдало використані способи організації дидактичної взаємодії, які прагне засвоїти молодий педагог, можуть залишитися теорією, позбавленою життя і гармонії. Тому, осмислюючи добуту з різних джерел фахову інформацію, принципово важливо відчуті внутрішню гармонію в собі, подумки змодельовати ймовірну навчальну ситуацію і уявити себе в цій ситуації на майбутньому уроці впевненим і відкритим до учнів. Щасливим є той педагог, хто не задовольняється вже досягнутим, а «вічно шукає нового. Бо викладання — передусім творчість, натхнення, порив» [2, с. 12].

Фахова майстерність і сучасного педагога значною мірою полягає в умінні добре зорієнтуватися в складній системі чинників, на які слід зважати під час вирішення поставлених дидактичних, розвивальних, виховних завдань. Висока професійність значною мірою зумовлюється педагогічною гнучкістю вчителя, його налаштованістю і готовністю до експромту, імпровізації на уроці, який, попри заплановану заздалегідь структуру, не може бути цілком спрогнозованим, оскільки несподівані ситуації, що виникають у процесі комунікації, проблеми, запропоновані до обговорення на уроці саме учнями, потребують миттєвої реакції педагога і вибору нової тактики, яка, можливо, дещо в інший спосіб, іншими шляхами допоможе дійти визначеної раніше мети. Дуже відома сучасному вчителеві ось така ситуація, про яку згадує О. К. Дорошкевич: «План готовий, залишається тільки здійснити його. І ось ви заходите до класу і ретельно виконуете всі пункти плану. Однак урок закінчився, а ви відчуваєте, що ... якоїсь «родзинки» не було... не було почуття, настрою. Учні залишилися глухими до того, що вам здавалося найважливішим і найбільш повчальним» [2, с. 12]. Однак далі спостерігаємо дещо суперечливі

міркування О. К. Дорошкевича, котрий ототожнює методіку лише з певним алгоритмом побудови взаємодії вчителя з учнями, певною мірою протиставляючи її створеній на уроці атмосфері психологічно комфортної комунікації: «Успіх у навчанні залежить не тільки від знання дидактики і методіки, а й від чогось іншого, невлвовимого, від якоїсь «душі» викладання» [2, с. 12–13]. Для того, щоб досягти цього «невловимого», слід, на переконання вченого, завжди зважати на певні конкретні чинники: «...необхідно йти за настроєм дитини, в будь-якому разі рахуватися з цим настроєм» [2, с. 13]. Тому педагогові слід надавати свободи «розподіляти матеріал на свій розсуд і викладати, застосовуючи ті методи, які йому найбільше до душі» [2, с. 13]. Методи, прийоми, види навчальних ситуацій необхідно урізноманітнювати, виходячи із завдань, цілей, які є пріоритетними на конкретному уроці: «...не можна розглядати методичні вказівки як щось обов'язкове, від чого не можна відхилитися на жодний крок: правильний метод — це тільки одна складова в загальній сумі чинників, що забезпечують успішне викладання предмета» [2, с. 13].

Поняття «імпровізація», «експромт» автор не використовує у своїй праці, однак у своїх методичних рекомендаціях він фактично обстоює необхідність створення на уроці і в позаурочний час психологічної атмосфери, що сприяє розкриттю у висловлюванні особистих думок. О. К. Дорошкевич не обмежується тільки абстрактними побажаннями, а пропонує конкретну технологію, орієнтовану на успішний результат — виступ з елементами експромту й імпровізації: «спочатку доцільно передбачати відповіді за складеним учнем удома планом... Згодом учні звикнуть відповідати і не мати перед собою плану» [2, с. 49].

Автор переконаний: учням корисно давати більше завдань, що не обмежуватимуться підготовкою певної інформації з теми, а передусім орієнтуватимуть на усну доповідь, під час якої школярі, показуючи високий рівень обізнаності, будуть мотивовані до дискусії, обміну думками. Окрім того, випереджувальні завдання підготувати доповіді, що стосуватимуться наступної, ще не знайомої школярам теми, збагатять заняття різноманітними прийомами, навчальними ситуаціями. «Істинну самодіяльність учнів матимемо тільки в тому разі, якщо не відчуватиметься повсякчас керівна роль педагога. Зверніть увагу, як вільно й струнко учні викладають певне питання в учнівських гуртках, де вони знають, що ... вибудовують власну діяльність на свій розсуд. Але ж ті самі учні бувають німі, як риби, на уроках. Отже, на самому уроці їм треба надавати якомога більше самостійності, спонукати виконувати найбільш значущу роль» [2, с. 22].

Саме така психологічно комфортна атмосфера сприятиме плідній комунікації вчителя і школярів, допоможе учням осягнути таїну твору мистецтва і пройти свій, суто індивідуальний шлях до важливих моральних висновків: «... необхідно увійти до художньої

лабораторії автора... зріднитися із зображеними ним героями» [2, с. 29]. Це надасть учням можливості добре відчутти художні переваги твору, сприйняти його як нетлінне явище мистецтва.

По суті, автор вважає, що реципієнт твору має «вжитися» у створений художньою уявою автора образ, проїнятися його настроями, особливостями світосприйняття. Децю пізніше ця ідея, висловлена О. К. Дорошкевичем, набула подальшого розвитку й обґрунтування у відомій праці психолога Льва Виготського «Психологія мистецтва» [1]. На думку вченого, «...почуття не пробуджує в нас витвір мистецтва, як звуки клавіші на роялі, кожен елемент мистецтва не вносить свого емоційного тону, а все відбувається якраз навпаки. Ми зсередини вносимо себе до витвору мистецтва, «вживаємо» в нього ті або інші почуття, які підіймаються з самісінької глибини нашої сутності і які, звичайно ж, не лежать на поверхні біля наших рецепторів, а пов'язані з найскладнішою діяльністю нашого організму» [1, с. 357]. Тому педагог має скерувати увагу школярів на глибоку роботу над художньо-психологічними особливостями твору. Це завдання вчитель успішно виконає, організувавши такий розгляд навчального матеріалу, коли учень опиняється в ролі дослідника: «Він сам складає підручник, якщо не на папері, то, в будь-якому разі, у своїй голові» [2, с. 41].

Значення такого напрямку роботи, на думку О. К. Дорошкевича, є величезним. Передусім тому, що матеріал впродовж тривалого часу затримується в пам'яті учнів. Те, до чого учні дійшли «своїм розумом», так тісно пов'язане з психічним світом юнака внаслідок різноманітних і глибоких асоціацій, що надовго залишається в його свідомості. Окрім навчального значення, педагог підкреслює також величезну виховну роль такого самостійного мислення [2, с. 42].

Глибше сприйняти твір мистецтва може допомогти знайомство з особистістю автора, його долею, отримані старшокласником емоції співпереживання. Однак не слід зловживати хронологічними деталями життєпису: «Біографія повинна дати відчутти дихання особистості, вона має сприяти інтимному зближенню читача з письменником» [2, с. 47].

О. К. Дорошкевич надає рекомендації, актуальні щодо сучасних пріоритетів у системі освіти, що пов'язані з організацією опитування учнів на початковому етапі уроку. На думку вченого, нудне допитування руйнує цілісність уроку. Тому доцільно давати випереджувальні завдання підготувати цікаві повідомлення і спонукати інших школярів до дискусії з певних проблем, які не залишили їх байдужими. У цьому контексті автор зауважує, що принципово важливим є налаштованість педагога на тактовні, добрі взаємини з учнями.

Ще один аспект міркувань українського вченого пов'язаний із дбайливим, уважним ставленням учителя до свого мовлення під час спілкування зі школярами. Винятково важливу роль відіграє, наприклад, якість формулювання педагогом запитань. Запитання

не повинні звучати надто вузько, оскільки відповідь учня має «являти собою вільну синтезуючу творчість, яка не скута вузькими межами, окресленими викладачем» [2, с. 50].

Мудре прислів'я нагадує нам: «Усе нове це добре забуте старе». Звісно, це перебільшення, однак, розглядаючи методичну працю О. К. Дорошкевича, переконаємося, що немало педагогічних ідей, які сьогодні розвиваються і стають складовою сучасного інноваційного педагогічного досвіду, стали предметом уваги відомого українського педагога ще на початку минулого століття.

Переконані, що звернення викладача вищого педагогічного закладу до наукової спадщини О. К. Дорошкевича допоможе глибше осмислити власну педагогічну концепцію і змодельовати разом зі студентами на практичних заняттях з методики викладання дисциплін культурологічного циклу різноманітні цікаві й доцільні з позицій методики, психології фрагменти уроків, в основі яких буде саме діалогічна взаємодія, орієнтована на врахування особистісних потреб кожного учасника комунікації.

Список літератури

1. Выготский Л. С. Психология искусства. Анализ эстетической реакции / Л. С. Выготский ; [коммент. Вяч. Вс. Иванов, И. В. Пешкова]. — Изд. 5. испр. и доп. — М. : Лабиринт, 1997. — 416 с.
2. Дорошкевич А. К. Опыт методического построения урока словесности. Пособие для преподавателей средней школы / А. К. Дорошкевич. — Петроград — Киев, 1917. — 58 с.

Надійшла до редколегії 10.09.2012 р.